

**METHODOLOGY FOR DEVELOPING READING LITERACY IN PRIMARY
EDUCATION (BASED ON 4K AND PIRLS RESEARCH)**

Khoshimjonova Khojixon Dilshodbek kizi

Namangan State Pedagogical Institute

Pedagogical Faculty Primary Education

Student BTS-DU-24-GROUP

khoshimjonovaxojixon@gmail.com

Scientific supervisor: **Jo'rayeva Turgunoy Umarjonovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekistonning boshlang'ich ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, 4K modeli (kollaboratsiya, kommunikativlik, kreativ va kritik fikrlash) hamda PIRLS xalqaro baholash dasturi talablari asosida o'qish savodxonligini rivojlantirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada PIRLS tadqiqotining to'rt darajali baholash mezonlari, O'zbekistonning ushbu yo'nalishdagi dastlabki natijalari va aniqlangan zaif tomonlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining matn bilan ishlash ko'nikmalarini oshirish, axborotni tahlil qilish va tanqidiy baholash bo'yicha samarali pedagogik tavsiyalar hamda interaktiv o'qish strategiyalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, 4K modeli, PIRLS, o'qish savodxonligi, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya, kollaboratsiya, matn tahlili, pedagogik innovatsiyalar, XXI asr ko'nikmalari.

Аннотация: В данной статье анализируются широкомасштабные реформы, проводимые в системе начального образования Узбекистана, в частности, внедрение модели «4К» (коллаборация, коммуникативность, креативное и критическое мышление). Особое внимание уделено развитию читательской грамотности в соответствии с требованиями международного исследования PIRLS. В статье рассматриваются четыре уровня оценки процесса чтения, результаты участия Узбекистана в данных исследованиях и выявленные пробелы в навыках учащихся. Также представлены педагогические рекомендации и интерактивные стратегии чтения (пре-ридинг, во время чтения, пост-ридинг), направленные на формирование компетенций XXI века и умение применять полученные знания в реальной жизни.

Ключевые слова: начальное образование, модель 4К, PIRLS, читательская грамотность, критическое мышление, креативность, коммуникация, коллаборация, анализ текста, педагогические инновации, навыки XXI века.

Abstract: This article analyzes the reforms implemented in the primary education system of Uzbekistan, specifically focusing on the development of reading literacy based on the "4C" model (collaboration, communication, creative thinking, and critical thinking) and the requirements of the international PIRLS assessment. The article examines the four levels of reading comprehension evaluated by PIRLS, the initial results of Uzbekistan in this field, and the identified challenges. Furthermore, it provides effective pedagogical recommendations and interactive reading strategies aimed at enhancing primary school students' skills in text analysis, information processing, and critical evaluation.

Keywords: primary education, 4C model, PIRLS, reading literacy, critical thinking, creativity, communication, collaboration, text analysis, pedagogical innovation, 21st-century skills.

Yurtimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar ta‘lim-tarbiya jarayonini ham bevosita qamrab olmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘limda olib borilayotgan ishlar buning yaqqol dalili deya olamiz. So‘nggi yillarda ta‘lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlar joriy etilmoqda. Shunday yondashuvlardan biri 4K modeli hisoblanadi.

4K yondashuvi o‘z nomi bilan 4 ta kompetensiyalarni o‘z ichiga oladi:

Kollaboratsiya: Darsliklar o‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu o‘quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o‘zaro qo‘llab-quvvatlash ko‘nikmalarini o‘rganishga ko‘maklashadi.

Kommunikativlik: O‘quvchilar o‘z fikrlarini aniq, ravshan ifodalashga, suhbatdoshni tinglashga va tushunishga, ma‘lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishga o‘rganadi.

Kreativ fikrlash: O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadi, innovatsion yechimlarni ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Kritik (tanqidiy) fikrlash: Ushbu metodologiya o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikri va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga tahliliy yondashishni o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtayi nazarini shakllantiradi.

Yangi innovatsion yondashuvni O‘zbekiston maktablarida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o‘rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ta‘limi ilg‘or mamlakatlar o‘quvchilarda 4K tamoyilini o‘z ichiga olgan XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e‘tibor qaratadi.

PIRLS kabi xalqaro reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallagan davlatlar ta‘limida o‘quvchilarda "4K"ni o‘z ichiga olgan muloqot, tadqiqot, yaratuvchanlik kabi ko‘nikmalarga alohida urg‘u berilgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda katta natijalarga erishishyapti. Yangi yondashuvni qo‘llay olish asosan o‘qituvchilarga bog‘liq. Shuning uchun ham yaqinda Toshkentda respublikadan yig‘ilgan 300 dan ortiq trener o‘qituvchilar tayyorlandi. Ular mamlakatdagi boshqa barcha o‘qituvchilar malakasini oshirishga yordam beradi.

Yangi innovatsion yondashuv natijasini o‘quvchining dunyoqarashi, fikrlashi o‘shida ko‘rish mumkin. XXI asr o‘quvchisi portretida XXI asr ko‘nikmalari bo‘lishi kerak. Innovatsion yondashuvni qo‘llashdan asosiy maqsad ham shu. Qolaversa, ta‘limning asosiy maqsadi – o‘quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olishga o‘rgatishdan iborat [1].

XXI asrda o‘qish savodxonligi zamonaviy ta‘limning eng muhim ko‘nikmalaridan biri hisoblanadi. UNESCO ta‘kidlashicha, o‘qish savodxonligi — bu nafaqat matnni o‘qish qobiliyati, balki matnni tushunish, tahlil qilish, baholash va amaliy hayotda qo‘llash ko‘nikmasidir. Boshlang‘ich sinflarda shakllanadigan o‘qish ko‘nikmalari o‘quvchining kelajakdagi akademik muvaffaqiyati va hayotiy kompetensiyalarining asosini tashkil etadi.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) tadqiqoti IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) tomonidan har 5 yilda bir marta o'tkazilib, dunyoning 50 dan ortiq mamlakatida 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini xalqaro darajada baholaydi. PIRLS tadqiqoti boshlang'ich ta'limda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, zaif tomonlarni aniqlash va xalqaro tajribadan foydalanish imkonini beradi [2].

PIRLS tadqiqoti natijalari asosida boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasining nazariy va amaliy asoslarini o'rganish va samarali pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishdir[2].

O'qish savodxonligi — bu o'quvchining yozma matnni tushunish, qayta ishlash, baholash va amaliyotda qo'llash qobiliyatidir. PIRLS tadqiqoti o'qish savodxonligini ikkita asosiy maqsad nuqtai nazaridan baholaydi: adabiy tajriba (literary experience) va ma'lumot olish (acquire and use information). Adabiy tajriba — badiiy asarlarni o'qish va ulardan estetik zavq olish, qahramonlar, syujet va muallif g'oyasini tushunish. Ma'lumot olish — ilmiy-ommabop, axborot va ta'limiy matnlarni o'qish orqali yangi bilimlarni o'zlashtirish, faktlarni tahlil qilish va umumlashtirish.[3]

PIRLS tadqiqoti o'qish jarayonini to'rt darajada baholaydi:

- Ma'lumotni topish va ajratib olish (retrieving) — matndan aniq faktlar, voqealar, belgilangan ma'lumotlarni topish qobiliyati.
- To'g'ridan-to'g'ri xulosalar chiqarish (straightforward inferencing) — matnda bevosita aytilmagan, lekin mantiqiy xulosalar orqali aniqlanishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni topish.
- Matn ma'nosi va g'oyasini sharhlash va integratsiyalash (interpreting and integrating) — matn qismlarini bir-biriga bog'lash, muallif g'oyasini tushunish va umumiy ma'noni anglash.
- Matn mazmuni va shaklini baholash va tahlil qilish (examining and evaluating) — matn strukturasi, til uslubi, muallif nuqtai nazari va matnning ishonchliligini tanqidiy baholash.[4]

Ushbu to'rt ko'nikma boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirishning asosini tashkil etadi va ular ketma-ket hamda kompleks tarzda shakllantirilishi zarur.

O'zbekistonning PIRLS Tadqiqotida ishtirok etishi va natijalar tahlili. O'zbekiston 2016-yilda PIRLS tadqiqotida birinchi marta ishtirok etdi. Tadqiqotda 4-sinf o'quvchilarining 150 ta maktabidan 4000 dan ortiq o'quvchi qatnashdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston o'quvchilari xalqaro o'rtacha ko'rsatkichdan (500 ball) ancha past natija ko'rsatdilar — 485 ball atrofida. Bu natija O'zbekiston ta'lim tizimida o'qish savodxonligini rivojlantirishda qator muammolarning mavjudligini tasdiqladi.

PIRLS tadqiqotlarida 2021-yilda ishtirok etgan O'zbekiston 57 mamlakat orasida 49-o'rinni egalladi. Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini baholaydigan tadqiqot natijalarini e'lon qildi. Tadqiqot 2021-yilda o'tkazilgan bo'lib, unda O'zbekiston PIRLS dasturi uchun qabul qilingan o'rtacha balldan (500) sezilarli past (437 ball) natija qayd qilgan va 57 mamlakat orasida 49-o'rinni egallagan. Olib borilgan tadqiqotlar natijasidan ko'rinib turibdiki bizni o'quvchilarimiz o'qish savodxonligi bo'yicha yetarli darajada ma'lumotlarga ega emas. 2026-yilda o'tkaziladigan tadqiqotlarda ishtirok etish va yuqori natijalarga erishish uchun o'qituvchilarimiz juda ko'p metod va usullardan foydalanishmoqda. Bu albatta o'z samarasini berishiga ishonamiz.

Ushbu natijalar O'zbekiston boshlang'ich ta'limida o'qish metodikasini qayta ko'rib chiqish va PIRLS standartlariga moslashtirilgan yangi yondashuvlarni joriy etish zarurligini ko'rsatdi.

PIRLS tadqiqoti natijalari asosida boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish uchun quyidagi metodologik yondashuvlar tavsiya etiladi:

Interaktiv o'qish strategiyalari. O'qituvchi o'qishdan oldin (pre-reading), o'qish jarayonida (while-reading) va o'qishdan keyin (post-reading) strategiyalarini qo'llashi kerak. Pre-reading bosqichida o'quvchilar matn mavzusi haqida bashorat qilishlari, savol-javob orqali oldingi bilimlarini faollashtirish lozim. While-reading bosqichida o'qituvchi matnni bo'lib-bo'lib o'qitib, har bir qismdan so'ng o'quvchilar bilan muhokama qiladi, qiyin so'zlarni tushuntiradi. Post-reading bosqichida matn to'liq tahlil qilinadi, xulosalar chiqariladi va o'quvchilar o'z fikrlarini bayon etadilar.[6] Quyida biz O'qish savodxonligi kitobimizda berilgan "Oltin baliq" hikoyasini PIRLS tadqiqoti asosida ko'rib chiqamiz:

Mavzu: "Oltin baliq" (Hikoya misolida)

1. O'qishdan oldin – "Tasavvur qilish"

Vazifa: O'qituvchi hikoya matnini o'qishdan oldin o'quvchilarga hikoyaga chizilgan rasmni ko'rsatadi yoki sarlavhani o'qiydi.

Savol-javob: "Bolalar, rasmda keksa baliqchi va tillarang baliqni ko'ryapsiz. Sizningcha, voqealar qanday rivojlanadi? Baliq nima deb yolverishi mumkin? Chol undan nima so'raydi deb o'ylaysiz?"

Maqsad: O'quvchilarning fantaziyasini uyg'otish va mavzuga qiziqish uyg'otish (oldingi bilimlarini faollashtirish).

2. O'qish jarayonida – "To'xtab o'qish"

O'qituvchi matnni 3 qismga bo'lib o'qiydi:

1-qism: Baliqchining baliqni tutib olib, so'ng qo'yib yuborgani.

To'xtash: "Chol uyiga borib kampiriga bo'lgan voqeani aytib berdi. Sizningcha, kampiri nima deydi? U xursand bo'ladimi yoki cholni urishadimi?"

2-qism: Kampirning tinimsiz talablari (oxur, uy, malikalik).

To'xtash (Qiyin so'zlar tahlili): Matndagi "tazarru", "taloq", "oxur" kabi tushunarsiz so'zlar lug'at asosida tushuntiriladi.

Muhokama: "Nima uchun dengizning rangi o'zgarib bormoqda? Bu tabiatning munosabatimi?"

Maqsad: Matn mazmunini bo'laklab tushunish va keyingi voqeani mantiqiy taxmin qilish (PIRLSning "Xulosalar chiqarish" darajasi).

3. O'qishdan keyin – "Tahlil va Baholash"

Matn o'qib bo'lingach, chuqur tahlil o'tkaziladi:

Venn diagrammasi: Chol va Kampir xarakterini solishtirish.

Chol: Ko'ngli bo'sh, rahm-shafqatli, itoatkor.

Kampir: Ochko'z, qanoatsiz, shafqatsiz.

Kreativ topshiriq: "Agar siz baliqning o'rnida bo'lganingizda, kampirning oxirgi talabini bajargan bo'larmidingiz? Nima uchun?"

Xulosa: "Hikoyaning asosiy g'oyasi nima? (Qanoat — saodat, ochko'zlik — halokat)".

Maqsad: Matnning umumiy g'oyasini tushunish, muallif maqsadini anglash va shaxsiy munosabat bildirish (PIRLSning "Baholash va tahlil qilish" darajasi).

PIRLS tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining metodikasi va o'qish jarayonini tashkil etish uslubi o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Shu munosabat bilan quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. O'qituvchi o'zi muntazam o'qiyotgan inson bo'lishi kerak — bu o'quvchilarga namuna bo'ladi.
2. Har bir darsda kamida 15-20 daqiqa o'qish vaqti ajratilishi va o'qish jarayoni interaktiv tarzda tashkil etilishi kerak.
3. O'quvchilarga matn ustida ishlash uchun yetarli vaqt berilishi va shoshilmasdan, chuqur tahlil qilish imkoniyati yaratilishi zarur.
4. O'quvchilarning har bir fikri e'tiborga olinishi va ularning javoblari tanqid qilinmasdan, qo'llab-quvvatlanishi kerak.
5. Ota-onalar bilan hamkorlik qilish — uyda o'qish madaniyatini shakllantirish uchun ota-onalar bilan ishlash zarur.
6. O'qituvchi doimiy kasbiy rivojlanishda bo'lishi va o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishi zarur [7].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarda zamonaviy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan. Ta'lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish, xususan 4K modeli asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarda hamkorlikda ishlash, samarali muloqot qilish, ijodiy hamda tanqidiy fikrlash kabi muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o'quvchilarning bilimlarni faqat egallabgina qolmay, balki ularni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishiga zamin yaratadi.

PIRLS xalqaro tadqiqoti natijalari boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biri ekanligini ko'rsatadi. O'quvchilarning matndan ma'lumot topish, xulosa chiqarish, matn mazmunini tahlil qilish hamda baholash kabi ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularning o'qish madaniyatini rivojlantirish mumkin. Shu sababli ta'lim jarayonida interaktiv o'qish strategiyalaridan foydalanish, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undash va matn ustida chuqur ishlashga yo'naltirish katta ahamiyat kasb etadi.

Mening fikrimcha, boshlang'ich ta'lim jarayonida 4K modeli va PIRLS talablari asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish, mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxsni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Bunday yondashuv orqali o'quvchilarning o'qish savodxonligi, tahliliy fikrlashi hamda hayotiy kompetensiyalari rivojlanib, ular kelajakda jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'sha oladigan barkamol shaxslar bo'lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmadjonova N. S. (2020). Boshlang'ich ta'limda o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Harvey S., & Goudvis, A. (2017). Strategies That Work: Teaching Comprehension for Engagement, Understanding, and Building Knowledge. Portland: Stenhouse Publishers.
3. IEA (2021). PIRLS 2021 Assessment Framework. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement.
4. Karimov U. T. (2018). Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
5. Mullis I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Hooper, M. (2017). PIRLS 2016 International Results in Reading. Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center.
6. UNESCO (2020). Reading Literacy and the Importance of Early Education. Paris: UNESCO Publishing.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi (2017). PIRLS 2016 Milliy hisobot. Toshkent.
8. Umarjonovna J. R. T. U., Qizi Y. D. T. BOSHLANG 'ICH SINF O 'QUVCHILARIDA JAMOAVIY ISHLASH KO 'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH ORQALI TARBIYALASH YO 'LLARI //Central Asian Journal of Academic Research. – 2025. – T. 3. – №. 12. – C. 130-133.
9. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=Z3KCkAIAAAAJ&citation_for_view=Z3KCkAIAAAAJ:qjMakFHDy7sC
10. <https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=12524186449832969995&btnI=1&hl=ru>